

Recensio

Оглоблін О. П. До питання про автора "Истории Русов".
- К., 1998. - 149 с.

Яр. Одинець

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

- Харків: Майдан, 1998. - С. 233-240.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

“ІСТОРІЯ РУСІВ” У НОВІТНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

(Оглоблін О.П. До питання про автора “Истории Русов”. — К., 1998. — 149 с.)

Майбутнім історикам, напевне, буде цікаво вивчати перипетії розвитку історіографії історії України кінця 80-х — 90-х років ХХ ст. З одного боку, вона живиться ідеями, що приходять до неї, немов світло давно згаслих зірок, з ХІХ— початку ХХ ст., відновлюючи цим колись надірвану нитку історичної спадкоємності. З другого боку, українська історіографія активно опановує новітні уявлення про минуле та методику його вивчення. Здається, подібний тип прискореного розвитку є специфічним для народів і культур, які раптово переходять з стану тривалої сплячки до гарячкової діяльності в нових умовах. В їхньому духовному житті переплітаються різні культурні епохи, стилі, напрямки. При цьому раціональне співіснує разом з міфологічним. Адже самосвідомість нації, постійно зайнятої пошуками власної ідентичності, завжди включає в себе елемент ірраціонального, легендарного, чудесного. Українці лише підтверджують це правило, тим більше, що їхнє періодичне пробудження до самостійності далеко не завжди було очікуваним для них самих.

Подібні думки зумовлені знайомством з новітніми публікаціями, присвяченими одній з найяскравіших і водночас найзагадковіших пам'яток української писемної культури другої половини ХVІІІ — початку ХІХ ст. — знаменитій “Історії Русів”. З цього анонімного рукопису починає свій родовід новітня українська національна ідеологія. Вплив “Історії Русів” на українську культуру останніх двох століть співмірний хіба що з “Енеїдою” І.Котляревського та “Кобзарем” Т.Шевченка. Не одне покоління української молоді виховувалося на “Історії Русів” або відкривало в собі завдяки їй власну національну свідомість.

То ж немає нічого дивного в тому, що “Історія Русів” супроводжує український національний рух на усіх етапах його еволюції. У постійних рефлексіях над цією пам'яткою знаходять відображення не лише злеті й пориви національної ідеї, а й наукові досягнення українознавства, передусім вітчизняного.

Серед численних дослідників, що прагнули розгадати таємниці “Історії Русів”¹, перше місце займає один з патріархів української історичної науки ХХ ст. О.П.Оглоблін, який присвятив вивченню пам'ятки більше тридцяти років свого творчого життя і десятки спеціальних праць, включно з монографіями.

Тематика досліджень О.П.Оглоблина з "Історії Русів" доволі різноманітна й охоплює різні аспекти світогляду її автора, текстологічні та джерелознавчі студії. Більшість праць О.П.Оглоблина відповідної проблематики, як і значна частина усього творчого доробку вченого, продовжує залишатися невідомою або недоступною науковій громадськості в Україні. І ось тепер до наукового обігу вперше входить монографія О.П.Оглоблина під назвою "До питання про автора "Истории русов", написана на початку 40-х років у Києві. Майже одночасно вона друкується в журналі "Київська старовина" з передмовою О.П.Толочка² та окремими виданням, підготовленим до друку невтомним дослідником життя та творчості О.П.Оглоблина, київським науковцем І.В.Вербою у співавторстві з В.А.Смолієм, О.І.Путро та А.М.Федірко³.

Зазначені публікації* важливі передусім з точки зору подальшого вивчення творчої спадщини О.П.Оглоблина. Адже досі його студії з "Історії Русів" були представлені лише вступною статтею до українського видання пам'ятки, здійсненого в 1956 р. в Нью-Йорку та замітками енциклопедичного характеру. Водночас монографія О.П.Оглоблина про автора "Історії Русів" зберігає своє значення для сучасної історіографії проблеми як зразок професійної сумлінності, глибокої ерудиції, творчого мислення.

О.П.Оглоблин починав свою роботу не на порожньому місці. В першій половині 20-х років, коли він, за власними словами, вперше зацікавився "Історією Русів", інтерес до неї в українському суспільстві був не меншим, аніж сьогодні. Націотворчий потенціал пам'ятки повною мірою виявив себе в часи відродження української державності. Дослідження Є.Онацького, Д.Дорошенка, І.Крип'якевича, В.Біднова, М.Слабченка, М.Горбаня, П.Клепацького, М.Петровського, Д.Багалія та деяких інших авторів, що побачили світ переважно в 20-х роках нинішнього століття, дозволили істотно розширити джерельну основу та коло наукової проблематики "Історії Русів". В 30-х роках українським літературознавцем, академіком М.Возняком було видано першу у вітчизняній науці монографію, присвячену "Історії Русів". Автор її зробив наголос на історіографічній проблематиці, підвівши підсумок майже столітній дослідницькій роботі у відповідній галузі. Водночас він здійснив власну спробу вирішити питання про авторство твору, увінчавши почесними лаврами його творця князя О.А.Безбородька.

О.П.Оглоблин, судячи з назви його праці, мав намір піти традиційним для своїх попередників та сучасників шляхом, зосередившись на пошуках автора "Історії Русів". Але при цьому вчений знайшов власну, оригінальну методику дослідження твору. Сам він назвав її системою мікроаналізу і сфор-

* Упорядники кожної з них нічим не пояснюють різночитань у написанні прізвища вченого. Все-таки: О.П.Оглоблин чи О.П.Оглоблін?

мулював таким чином: “Годі шукати автора “Истории Русов” на підставі тільки його ідеології й політичних поглядів, або визбираючи окремі біографічні збіги, або навіть шляхом встановлення часу складання твору...”⁴. Історик закликав приділити особливу увагу “...тим, часто-густо малопомітним деталям, які властиві саме даному творові...”³. Головним досягненням такого методу стало встановлення новгород-сіверського походження чи оточення автора “Історії Русів”, адала спроба пов’язати його відомості, часто химерні та недостовірні, з місцевим матеріалом. Більшість дослідників твору сьогодні поділяє висновок, зроблений О.П.Оглоблиним. Плідною в науковому відношенні виявилася також гіпотеза вченого про існування так званого новгород-сіверського гуртка українських патріотів кінця XVIII ст. в якому, імовірно, народилася “Історія Русів”.

Менш конструктивним виглядає, на нашу думку, та частина монографії О.П.Оглоблина, в якій він прагне довести, що автором пам’ятки був В.М.Ханенко. Хоча його гіпотеза для свого часу виглядала цілком оригінальною і вражала кожного читача глибиною своєї аргументації, феноменальною ерудицією, але, за влучним спостереженням сучасного дослідника, варто закрити книгу, як її чари одразу розвіюються⁶. О.П. Оглоблин, подібно до більшості своїх попередників, потрапив непомітно для себе в пастку, прагнучи “перевірити алгебру гармонію”. Вчений спробував встановити усні або документальні джерела, які міг використовувати в своїй роботі автор “Історії Русів”, виходячи з припущення, що той повинен був спиратися на бібліотеку, архівні матеріали і взагалі бути обізнаним в українській історії. При цьому якимось забулося тонке зауваження, зроблене ще в середині XIX ст. М.О.Максимовичем про те, що всі відомі факти, імена, сюжети автор “Історії Русів” переказує немовби з других рук, за чутками, дуже приблизно. Від себе додамо, що для цього зовсім не треба мати під рукою ні архіву, ні бібліотеки. “Історія Русів” демонструє передусім художнє, творче осмислення історичної долі України, містить у собі цікаві історіософські прозріння. Скоріше за все, автор твору під час роботи над ним міг користатися обмеженою кількістю історичних джерел і літератури. Це могло бути де завгодно — у віддаленому маєтку, в дипломатичній місії за кордоном, на засланні, зрештою, в тюрмі, де, як відомо, свого часу народилося чимало літературних шедеврів.

Безкінечні генеалогічні подробиці, якими рясніє текст монографії О.П.Оглоблина, демонструють зв’язок її автора з документальною, позитивістською в своїй основі історіографічною традицією кінця XIX — початку XX ст., яка ще існувала в 20-х роках. Проте вони не набагато наближають читача до автора “Історії Русів”. Очевидно, це зрозумів і сам О.П.Оглоблин. У своїх пізніших дослідженнях він уже не був таким категоричним, висловлюючись щодо авторства пам’ятки.

У книзі О.П.Оглоблина є й інші твердження, з якими важко погодитися. Так, дослідник вважає, що перша документальна згадка про “Історію Русів” під іменем Г.Кониського міститься в листі декабриста О. фон дер Бріггена до К.Ф.Рилєєва від 21 жовтня 1825 р.⁷ Насправді цю дату слід відсунути до 1823 р., звернувшись до публічної полеміки двох істориків України — О.І.Мартоса та Д.М.Бангиш-Каменського. В ній автор “Истории Малой России” вперше згадує про літопис Георгія Кониського, написаний, за його словами, “подражателем” князя О.А.Безбородька⁸.

Не витримує критики й інша думка О.П. Оглоблина, яка ще й досі панує в дослідницькій літературі. Учений був упевнений, що перша публікація матеріалів з “Історії Русів” була здійснена в 1825 р. в “Украинском журнале”, який видавався в Харкові і належала перу викладача новгород-сіверської гімназії І.М.Сбітнєва⁹. У зв’язку з цим дозволимо собі навести уривок з замітки П.П.Гулака-Артемівського “Дещо про того Гараська”, написаної 2 листопада 1819 року і надрукованої на сторінках журналу “Украинский вестник” (№ 11 за 1819 р.). В ній, між іншим, згадується про лист російських дипломатів до царя Олексія Михайловича з такою характеристикою гетьмана Івана Брюховецького: “Иван Мартынович есть честный человек и годится быть гетманом, понеже он, хотя не учен, да умен и — ужась как вороват и исправен”¹⁰. Просимо читача порівняти цитовані слова з відповідним фрагментом “Історії Русів” у її першому чи репринтному виданні¹¹, щоб упевнитися в їхній абсолютній тотожності. Про це, до речі, вже згадувалося в науковій літературі¹².

Таким чином, перше документально засвідчене знайомство публіки з текстом “Історії Русів” відбулося не в 1825 р., як гадав О.П.Оглоблин, а в 1819 р., на шість років раніше. Натомість перша документальна згадка про цей твір під іменем Г.Кониського пов’язана, знов-таки, не з російськими декабристами, а з істориками України і не з 1825 р., а принаймні з 1823 р., якщо не раніше. Зрозуміло, що все сказане дає підстави пильніше придивитися до українського та українофільського середовища Харкова та Полтави того періоду, який починається переможними війнами з Наполеоном і закінчується повстанням декабристів. Сподіваємося, це не стане підставою для звинувачення автора цих рядків у надмірному місцевому патріотизмі та перетягуванні ковдри з уявного новгород-сіверського патріотичного гуртка на гіпотетичні харківський чи полтавський.

Втім, відсутність оригіналу “Історії Русів” дозволяє в принципі заперечити будь-яку пов’язану з нею гіпотезу. Адже не виключено, що автор твору міг, у свою чергу, скористатися зазначеною публікацією П.П.Гулака-Артемівського.

Що стосується авторства, то годі вже, здається, шукати творця “Історії Русів” серед “записних” істориків. Подібну працю могла написати людина,

добре знайома з українським минулим, але далека від систематичного його вивчення. У зв'язку з цим можна звернутися до творчості українського патріота, опального дворянина й письменника Г.Вінського, чий спогади давно вже заслужили на перевидання. Чому б не пригадати також імена популярного на початку XIX ст. українсько-російського письменника, предтечі М.Гоголя — В.Наріжного, поета, історика й конспіратора В.Капніста? Чи не час докладніше вивчити найближче оточення Д.Бантиш-Каменського та П.Гулака-Артемівського?

Все це, звичайно, ніскільки не применшує заслуг О.П.Оглобина в роботі над "Історією Русів". Навпаки, його праця ще більше виграє на фоні деяких останніх публікацій, породжених дотепністю, амбіціями чи упередженнями авторів. З особливою прикрістю доводиться констатувати, що хвороба, відома кожному винахідникові вічного двигуна або шукачеві розв'язання теореми Ферма, не минула й відомих, авторитетних дослідників. Що можна сказати про гіпотезу, автор якої з вигуком "Микола, сенсація! Мені пощастило напасти на слід автора "Історії Русів"..."¹³ починає переконувати довірливого читача в тому, що Г.Кониський — це насправді псевдонім Г.А.Полетики, а цей останній і є автором славетної пам'ятки? Звичайно, треба лише оголосити подібний винахід, давно вже відкинтий наукою, "підсумком двохсотлітнього дослідження" "Історії Русів"¹⁴ і на цьому поставити крапку в її подальшому вивченні.

Не можемо нічого сказати про статтю чернігівського автора О.Ільїна під назвою "Олександр Маркович — автор "Історії Русів"?"¹⁵, оскільки її немає в харківських бібліотеках. Натомість публікація російських авторів під назвою "История Руссов: идеология казачества и его место в истории Украины и России", вміщена на сторінках російського журналу "Общественные науки и современность"¹⁶ одразу знайшла свого читача.

Найближче знайомство з цим опусом свідчить, що під неоковирно сформульованою назвою міститься відверта пропаганда історико-публіцистичного памфлету російського емігранта М.Ульянова "Происхождение украинского сепаратизма", надрукованого нещодавно у Москві окремим виданням. До останнього часу в Україні можна було знайти його журнальний варіант, який поширювався і рекламувався під маркою "критики українського буржуазного націоналізму". Характерним виглядає той факт, що сучасні послідовники цього нового месії присвятили свою публікацію саме "Історії Русів". Напевне, при цьому враховувалася популярність цього твору в Україні. Одразу зауважимо, що своєї власної думки про "Історію Русів" автори, очевидно, не мають. Знання про неї почерпнуті ними з того ж-таки памфлету М.Ульянова. Про всіх інших дослідників пам'ятки в статті немає жодного слова, що виводить останню за рамки науки.

Автори статті, слідом за М. Ульяновим, трактують “Історію Русів” як маніфест останніх представників “розбійного, антидержавного збіговиська”, відомого під іменем козаків. Останнім, мовляв, не пощастило вирвати в російського уряду права на дворянство, земельну власність і кріпаків. Ображені в своїх користолобних намірах, керуючись вузькокласовими, становими козацькими інтересами, що суперечили прагненням українського народу, ці люди й інспірували написання “Історії Русів””. Переповнений вигадками, перекрученнями історичних фактів, суперечностями, цей твір, спрямований проти Російської держави, знайшов несподівану підтримку в космополітичному середовищі російських революціонерів-декабристів. Цим і пояснюється, мовляв, той вплив, який “Історія Русів” мала на українську та російську інтелігенцію.

Якщо звернутися до першоджерела наведених вище одкровень, тобто згаданої вже праці М. Ульянова, то виявиться, що весь свій небагатий запас знань про “Історію Русів” автор почерпнув з монографії запеклого борця проти “українського сепаратизму” середини XIX ст., російського історика Г. Ф. Карпова “Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся” (Москва, 1870). Основний пафос відповідного розділу праці Г. Карпова спрямований на викриття фактичної недостовірності “Історії Русів”. Висновки автора у своїй документальній частині є цілком обгрунтованими і не викликають заперечень. “Історія Русів” ще з середини XIX ст. втратила ореол достовірності і використовується сьогодні, в основному, для характеристики суспільно-політичних настроїв українського суспільства кінця XVIII — початку XIX ст. Проте сьогоднішні однодумці М. Ульянова цього, мабуть, не знають і продовжують розмахувати дерев’яними мечами в запеклому бою з вітряками. Їм усе ще здається, що от, мовляв, досить буде розвінчати “Історію Русів”, як завалиться вся ідеологічна конструкція українського національного руху. Комічно, але автори ніяк не наслідяться назвати цей останній його власним іменем. Вони продовжують обертатися в колі ідей та понять середини XIX ст. і тому говорять виключно про “козацький сепаратизм”, “південноруське дворянство”, і тому подібні архаїзми. Для них фактично не існує епохи другої половини XIX — середини XX ст., пов’язаної не лише з найбільшими успіхами українського національного руху, а й виникненням численних пам’яток національної культури, зокрема історіографії. Автори статті не в стані зрозуміти причини новітнього українського національного Відродження, провозвісником якого стала “Історія Русів”. Тому й змушені вони, слідом за своїм ідейним проводирем М. Катковим розгублено повторювати, як і сто років тому: “Года два или три назад вдруг почему-то разыгралось украинофильство...”¹⁷.

Кумедно і водночас сумно, що з скарбниці знань про “Історію Русів”, у

нагромадженні яких брали активну участь такі відомі дослідники, як Л. Майков, О. Пипін, В. Іконніков та інші російські автори, сьогодні на світ Божий видобувається доволі примітивний з наукової точки зору памфлет. Поздоровляємо з цим “досягненням” журнал, що має загалом солідну репутацію в академічних колах. Але потрібно щось значно більше, аніж кульгава риторика авторів статті та авторитет журналу, щоб довести думку, згідно з якою твір М. Ульянова “...дает очень хорошие результаты для понимания не только прошлого, но и настоящего”¹⁸. Щоправда, і в такому вигляді рецензована публікація дозволяє оцінити справжній зміст наведених у ній слів про “вопиющее невежество российской интеллигенции в украинском вопросе”¹⁹.

Підсумовуючи наш коротенький огляд новітньої літератури, присвяченої “Історії Русів”, можна стверджувати, що ця пам’ятка, написана близько двохсот років тому, продовжує зберігати глибокий вплив на свідомість як української, так і російської інтелігенції. Для одних вона — національна святиня, для других — жупел сепаратизму.

Крім цього, в працях з “Історії Русів” домінуючими залишаються традиційні напрямки дослідницької роботи — історіографічний, пов’язаний з вивченням творчого доробку того чи іншого вченого у відповідній галузі²⁰, а також агрибутивний, спрямований на пошуки конкретного автора пам’ятки.

Можна пошкодувати, що в останніх публікаціях зазначеної тематики не знайшла використання дослідницька методика, пов’язана з застосуванням комп’ютерного аналізу тексту “Історії Русів”, як це було зроблено дніпропетровськими вченими наприкінці 80-х років. Але автор цих рядків залишається безнадійним скептиком щодо можливостей електронної техніки в даному конкретному випадку. Більш плідним може виявитися вивчення “Історії Русів” в контексті інших історичних та історіографічних підручок XVIII — початку XIX ст., про які писав російський вчений В. П. Козлов²¹. У будь-якому разі необхідні нові, цілеспрямовані, систематичні пошуки в архівах та бібліографічних раритетах.

Сьогодні доводиться визнати, що кількість публікацій на тему “Історії Русів” ще не переросла в якість її наукового вивчення. Адже й досі немає повного, академічного видання пам’ятки, здійсненого на відповідному археографічному рівні. Поки що не узагальнено і не вивчено як слід численну літературу, присвячену цьому твору. Не розв’язано питання про типологію, джерела, жанрову приналежність “Історії Русів”. Можливо, колись комусь і пощастить розгадати таємницю її походження, а може й навпаки. “Історія Русів” від цього не перестане бути “вічною книгою буття” українського народу.

Яр. Одинець

Джерела та література.

¹ Див. докл.: Возняк М. Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика ("Історія Русов" у літературі і науці). Львів-Київ, б.р.; Кравченко В.В. "Поєма вольного народу" ("Історія Русів" та її місце в українській історіографії). — Х., 1996.

² Київська старовина. 1997. № 6. С.69—95; 1998. №1. С.100—132.

³ Оглоблін О.П. До питання про автора "Історії Русов". —К., 1998. — 149 с.

⁴ Оглоблін О.П. До питання про автора... С.35.

⁵ Там же.

⁶ Толочко О. О.П.Оглоблін та його монографія про автора "Історії Русів" // Київська старовина. 1997. № 6. С.68.

⁷ Оглоблін О.П. До питання про автора... С.27.

⁸ Кравченко В.В. "Історія Русов" та Д.М.Бантши-Каменський // Молодежь и актуальные проблемы исторической науки. Тезисы общ.-полит. чтений, посвященных 70-летию комсомола Украины. 7—9 июня 1989 г., Черновцы. —К., 1989. С.285; Він же. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII — середина XIX ст. / Х., 1996. С.180.

⁹ Оглоблін О.П. До питання про автора... С.27—28.

¹⁰ Цит. за: Гулак-Артемівський П. Поетичні твори. Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. К., 1984. С.51.

¹¹ Історія Русов или Малой России. М., 1846. /Репр. К., 1991/ С.158.

¹² Кравченко В.В. Нариси з української історіографії... С.101.

¹³ Слово просвіти. 1996. Ч.6/25/. С.8.

¹⁴ Дзира Я.І. Підсумки двохсотлітніх дослідницьких пошуків авторства "Історії Русів" //Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця XX ст.). М-ли Всеукр. наук.-освітньої конференції /м.Глухів, грудень 1996 р./ К., 1996. С.17—19.

¹⁵ Лыін О. Олександр Маркович — автор "Історії Русів"? // Сіверянський літопис. 1996. № 1. С.75—79.

¹⁶ Рахбаева М.В., Семенов В.Е. "История Руссов": идеология казачества и его место в истории Украины и России // Общественные науки и современность. 1998. № 3. С.188—192.

¹⁷ Там же. С.191.

¹⁸ Там же. С.192.

¹⁹ Там же.

²⁰ Крук О. Невідоме дослідження про "Історію Русів" //Пам'ять століть. 1996. № 2. С.50—55; Забіяка. І. До питання про авторство "Історії Русів". Еволюція гіпотези В.Горленка // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 1997. Т.2. С.271—283.

²¹ Козлов В.П. Тайны фальсификации: Анализ исторических подделок XVIII—XIX вв. — М., 1996.